

Л. М. Герасіна, доктор соціологічних наук, професор

ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ: СУТНІСТЬ, ЗАКОНОМІРНОСТІ, ТИПИ

У статті розкрито сутність «міжнародної системи» як соціальної системи особливого типу, яка має олігополістичний характер, слабку інституціалізацію та значну політико-економічну автономію елементів усередині цілісності. Різноманітність типів міжнародних систем свідчить, що ця надскладна, глобальна політична реальність має тенденцію до трансформації під впливом об'єктивних факторів історико-політичної еволюції. Доведено, що існування закономірностей розвитку міжнародної системи дозволяє розглядати її як результат ухвалення суверенними державами у певну історичну епоху політичного, економічного та ідеологічного «статус-кво» на міжнародній арені.

Ключові слова: міжнародна система, глобальна політична реальність, системний аналіз, закономірності міжнародних відносин, типології міжнародних систем.

Міжнародну систему, безперечно, слід відносити до масштабних систем соціального типу, адже їх сутнісний зміст складають міжнародні відносини, які за своїм характером є загальносоціальними. Звідси формулюється *дослідницька мета* статті: шляхом наукової аналітики довести, що надскладні та різні міжнародні системи є «продуктом» адаптації до конкретно-історичних умов, зовнішнього середовища та одна до одної; що під впливом нестійкої соціальної реальності міжнародна система набуває ознак відкритості та слабкої організованості, але демонструє певні закономірності розвитку.

Аналітичні розробки із цієї проблеми. Системний підхід, започаткований у середині ХХ ст. у соціальних науках Т. Парсонсом, отримав найбільш плідний розвиток у теорії політичної системи Д. Істона [1]. Системна парадигма надала можливість звільнитися від механічного детермінізму в соціополітичних концептах і заперечує прями аналогії з дослідженнями механічних систем. Як зазначав С. Хоффманн, «ідея систем поза сумнівом надає найбільш плідну концептуальну основу. Вона дозволяє провести чітку відмінність між теорією міжнародних відносин і теорією зовнішньої політики, а також сприяє успішному розвитку тієї та іншої» [2, с. 78].

Але швидко з'ясувалось, що істонівське визначення політики як «авторитарного розподілу цінностей» не враховує специфіки глобальних систем, тому схему Істона досить складно застосувати до аналізу глобальної міжнародної системи. Зокрема, міжнародні відносини неможливо розглядати ви-

ключно як політичні. В їх сучасному розумінні системний підхід вирізняє міжнародні явища, процеси, події та ситуації, що постійно взаємодіють і завжди комплексно спричинені безліччю факторів та причин, тому системне ціле світової політики суттєво (кількісно і якісно) відрізняється від окремих складових елементів.

Одним із перших наукову евристику «міжнародної системи» здійснив Мортон Каплан у праці 1957 р. «Система і процес у міжнародній політиці». У парадигмі політичного реалізму М. Каплан концептуалізував ідею: починаючи з епохи XVIII ст. у міжнародних відносинах формувалися глобальні системи, які змінюючись, зберігали за допомогою «балансу сил» свою головну якість – ультрастабільність; також він виявив їх деякі сутнісні особливості. Акцентуючи неформальність міжнародних систем, фон Брайар указував, що як певна цілісність, вони позначаються переважно у феноменологічному плані, тільки опосередковано, тому їх сутність можна з'ясувати лише шляхом теоретичного аналізу.

Узагалі еволюція класичних міжнародних систем пов'язана з історією відносин між територіями Стародавньої Греції та Римської імперії, а також з політичною традицією взаємин італійських міст-держав пізнього Середньовіччя. Після закінчення Тридцятирічної війни в Європі та підписання Вестфальського миру 1648 р. був визнаний ключовий принцип національного (державного) суверенітету – це стало найважливішою віхою світового розвитку. Так складалася Вестфальська система світу, де суверенна держава виступала основною структурною одиницею, формувались внутрішні та міждержавні відносини з властивими системі механізмами, політичними і правовими нормами й апаратом управління. Згодом державно-центристська система поширилась на інші частини планети, ставши дійсно світовою «моделлю» міжнародних відносин.

Тому традиційно-історична парадигма використовує поняття «міжнародна система» більше для позначення дипломатичних відносин між державами у певний історичний період в окремих регіонах світу. Як, наприклад, європейська (Вестфальська) система XVII–XVIII ст.; система політичної рівноваги європейських держав XIX ст. (так званий «європейський концерт націй»); глобальна біполярна міждержавна система 1945–1990 рр. Але основний недолік цього «панорамного» підходу полягає в тому, що він не націлює на пошук закономірностей функціонування міжнародних (міждержавних) систем, як правило, обмежуючись описом історичної взаємодії між головними акторами – великими державами [3, с. 158–159].

Системний підхід дозволяє здійснити інтерпретацію *сутності* міжнародних систем сучасності через визначення їх суттєвих особливостей, які безпо-

середньо впливають зі специфіки міжнародних відносин. Так, дослідження останніх показує, що основні елементи міжнародних відносин представлені соціальними спільнотами: народами, елітами, «групами інтересів» та окремими індивідами. Звідси впливає перша, соціальна особливість міжнародної системи – це система взаємодії людей, які керуються у своїх діях волею, свідомістю, певною ідентичністю, ціннісними і політичними орієнтаціями тощо.

Друга зі специфічних рис міжнародних відносин демонструє їх слабку інституціоналізацію, тобто вони характеризуються відсутністю верховної влади, нерозвинutoю формалізацією ієрархій та функцій і так званим «плюралізмом суверенітетів». Саме з цим пов'язаний властивий міжнародним системам низький рівень інституційності та внутрішньої централізації. Крім того, кожна інтегрована спільнота об'єктивно не позбавлена конфліктних ризиків і деструкцій, що за деяких умов може додати їй риси певної анархії (властиві міжнародним зносинам), а інколи – реальну дезінтеграцію.

Наступна загальна особливість полягає в тому, що зазвичай (на відміну від систем фізичного або біологічного типу) просторові межі міжнародних систем мають умовний характер. Проте цю умовність не слід абсолютизувати, стверджуючи, що міжнародні системи взагалі не надані в реальності, що вони завжди «конструюються» дослідником, а всередині них лише існує величезна кількість людей і безліч відносин. Навпаки, у світі одночасно можуть співіснувати дві (або більше) глобальні міжнародні системи, які змушені враховувати свої «умовні кордони», хоча б як сфери глобальних інтересів; і це так само стосується взаємодії регіональних міжнародних систем.

Четверта загальна особливість міжнародних систем, яку з необхідністю слід враховувати при системному аналізі, походить від того, що міжнародні відносини є переважно політичними, бо їх головною ланкою залишається взаємодія між державами. Тому ядром глобальної міжнародної системи, безумовно, виступає система міждержавних відносин.

Нарешті, п'ята особливість – ступінь автономії суверенних держав у міжнародній системі недоцільно абсолютизувати (ні в теорії, ні в практичній площині), бо міжнародні відносини характеризуються не тільки конкуренцією інтересів, а й взаємозалежністю акторів, особливо за умов глобалізації. Цей висновок підтверджується як стабільно діючою системою міждержавного співробітництва (економічного, політико-правового, військового, гуманітарного тощо), так і розвитком взаємодії традиційних і нових міжнародних суб'єктів.

Отже, на підставі цієї аналітики можна запропонувати таке визначення сучасної «міжнародної системи» – це *соціальна система особливого типу, якій притаманний слабкий ступінь інституціоналізації та інтеграції елементів*

усередині цілісності, а також значна політико-економічна автономія цих елементів.

Надзвичайно важливим у системному підході є доведення існування закономірних зв'язків між поведінкою основних міжнародних суб'єктів і характером міжнародної системи. **Законали** її розвитку є об'єктивними, стійкими, повторюваними зв'язками, які об'єктивно діють та демонструють сутнісну єдність і динамізм міжнародних політичних явищ на різних етапах світової еволюції. Відомі західні науковці (Р. Арон, М. Каплан, Р. Роузкранс, Дж. Френкел) виділили в межах політичної історії людства певні *закономірності*, що характеризують минуле, сьогодення і майбутнє міжнародних систем. Ці закономірності пов'язані з дією глобальних економічних і соціально-класових чинників, зі станом політичної структурованості суспільств, характеризують взаємодію політичних і правових інститутів, зростання ролі міжнародного права у житті країн світу.

Так, Р. Арон ґрунтує свої роздуми про міжнародні системи на конкретно-історичному досвіді: порівнюючи відносини між грецькими полісами, європейськими монархіями XVII ст., країнами Європи XIX ст. і специфіку взаємодії сучасних систем Сходу та Заходу, шукає в них повторюваності, які б дозволили виділити загальні закономірності. Він зазначав, що системний підхід дозволяє виявити ту частку соціального детермінізму, яка дійсно існує у функціонуючих міжнародних відносинах.

Найбільш загальним *законом* функціонування міжнародної системи можна вважати *залежність поведінки акторів від структурних характеристик системи*. Дія цього закону конкретизується на рівні кожної із суттєвих характеристик (вимірювань) системи. І хоч остаточної згоди щодо їх змісту і кількості поки що немає, можна припустити, що це здебільшого геополітичні характеристики (клімат, масштаб території, народонаселення, ресурси, збалансованість виробництва і торгівлі, фінансова, технологічна і військова могутність тощо).

Наступна закономірність сформульована як *закон рівноваги міжнародних систем*, або закон «балансу сил», який дозволяє в різні історичні епохи зберігати відносну стабільність міжнародної системи будь-якого типу. Виходячи з цього, вчені дійшли висновку, що кожна міжнародна система, таким чином, являє собою неформальну інституціалізацію співвідношення сил між суверенними державами у відповідному просторово-часовому контексті. Але розуміючи, що «аналіз типової міжнародної системи не дає можливості передбачити дипломатичну подію чи диктувати правителям лінію поведінки, що відповідає типу системи» [4, с. 103], Р. Арон підкреслював, що, зокрема, біполярна система має тенденцію до нестабільності, оскільки заснована на

взаємній недовірі й страху та спонукає обидві сторони протистояння до жорсткості у ставленні одна до одної, яка впливає з протилежності їх інтересів.

Що стосується трансформацій у міжнародних відносинах, то саме вони характеризують дію *закону кореляції між поляризацією і стабільністю міжнародної системи*. Так, М. Каплан переконаний, що кожна міжнародна система може існувати або трансформуватися в інший різновид. Він аналізує питання: чому та чи інша система рівно функціонує; або з яких причин приходить у занепад? У межах цієї евристики автор виокремив п'ять змінних (показників), що властиві кожній міжнародній системі: основні правила системи; правила трансформації системи; правила класифікації акторів, їх здібностей та інформованості. Ці «правила трансформації» виражають закони зміни систем.

Зокрема, М. Каплан окреслив джерела нестабільності гнучкої біполярної системи, де внутрішньоблокові дисфункції пригнічені, але загострюються міжблокові суперечності. У цій системі дійсно існує ризик приєднання неприєднаних країн, ризик підпорядкування одного блоку іншому, ризик тотальної війни, що може привести до встановлення ієрархічної системи або до анархії. Головною ж умовою стабільності в гнучкій біполярній системі, на його думку, є «рівновага потужностей».

У той же час, застосовуючи емпіричний підхід до аналізу міжнародних систем, можна конкретніше пояснити розвиток міжнародно-політичної ситуації у певному регіоні планети завдяки розумінню системних зв'язків, що склалися. Або виявити тенденції впливу на поведінку міжнародних акторів та еліт таких чинників, як загальнорегіональне співвідношення сил, соціокультурні реалії, дії регіональних міжнародних організацій та ін. Тому, на нашу думку, доцільно виділити *закономірності*, пов'язані зі специфікою *способу переходу від одного типу міжнародної системи до іншої*, в окремі етапи світової політики:

- шляхом світових або континентальних війн (глобальні злами світо-системи);
- унаслідок революцій, контрреволюцій чи реставрації; таємних заколотів або військових путчів (регіональні трансформації);
- у спосіб міждержавних, расових, міжнаціональних, соціально-класових конфліктів (дисбаланси міжнародної системи тощо).

Таким чином, визнання факту існування системних законів у світовій політиці та міжнародних відносинах дозволяє розглядати міжнародну систему як результат ухвалення суверенними державами у певну історичну епоху політичного, економічного й ідеологічного «статус-кво» на міжнародній арені (на загальнопланетарному, регіональному або субрегіональному рівні).

Різноманіття міжнародних систем, які складались протягом людської цивілізації, надало поштовх розвитку наукової проблеми щодо їхньої *типологізації*, яку історики, політологи й міжнародники стали досліджувати переважно у ХХ ст. Різні критеріальні показники в межах цього системного конструювання обумовили появу багатьох типологій міжнародних систем, яке потребує відповідної герменевтики та систематизації.

У межах історичної парадигми вельми поширеним є виділення *традиційних* (примітивних, доіндустріальних) та *модернізованих* політичних систем як національного, так і світового формату. Для традиційної системи характерні мінімум структурної диференціації, нерозвинене громадянське суспільство, підданська або «прихідська» політична культура (що є патріархальною «культурою підкорення»). Підкоряючись державі, людина чекає від неї гарантій та благ, але влада тут має автократичний чи диктаторський характер (східні деспотії; європейські монархії XVI–XVIII ст.; постколоніальні країни XIX–XX ст.). У модернізованих системах світу (постреволюційної епохи) діє розвинене громадянське суспільство, формується «культура участі», коли людина зорієнтована на активну діяльність у політиці, диференційовані політичні «ролі-функції» відповідно до структури політичних інститутів, склався раціональний спосіб обґрунтування влади [5, с. 124].

Історична еволюція вимагає також виокремити міжнародні системи *перехідного* типу, в яких поєднуються елементи модернізованої системи, котра ще формується, та елементи старої системи. Такі системи можуть бути за характером як *транзитивними демократіями*, так і *автократіями*. У свою чергу, авторитарні системи варіюються на радикально-тоталітарні, консервативно-тоталітарні, консервативно-авторитарні й авторитарно-модернізовані. Зокрема, загальний стан країн колишньої міжнародної соціалістичної системи (що розпалася наприкінці 90-х рр. ХХ ст.), безперечно, мав риси транзитивності (перехідності); це виявлялося у поєднанні політики авторитаризму з лібералізмом, у тимчасових відкатах-реставраціях до посткомуністичних урядів, у масштабній корупції та відсутності раціональної (відповідальної й компетентної) бюрократії, у слабкості інститутів громадянського суспільства.

Оригінальну історичну типологію систем у світовій політиці розробив англійський вчений Е. Луард, котрий плідно працював у галузі соціології міжнародних відносин. Він виділяє сім міжнародних систем, які аналізує за допомогою концептуальних критеріїв (змінних), таких як: ідеологія, еліти, мотивації, використовувані факторами засоби, стратифікація, структура, норми, ролі та інститути:

1. Стародавня китайська система (771–721 рр. до н. е.).
2. Система давньогрецьких держав (510–338 рр. до н. е.).

3. Епоха європейських династій (1300–1559).
4. Система ери релігійного панування (1559–1648).
5. Система періоду виникнення і розквіту режимів державного суверенітету (1648–1789).
6. Система епохи націоналізму (1789–1914).
7. Система ери панування ідеології (1914–1974) [6].

Виокремлені критерії дозволили Е. Луарду простежити співвідносну дію кожного з них на структуру і функціонування міжнародних систем, на їх еволюцію у просторі та часі. Цей комплексний підхід демонструє цілий ряд переваг: є більш конкретним і чіткішим; базується на солідному емпіричному матеріалі, накопиченому істориками, політологами та ін.; нарешті, має якості самостійного методу вивчення міжнародних систем.

На підставі передусім геополітичних критеріїв (залежно від просторово-географічних характеристик) виділяють *загальнопланетарну міжнародну систему* та її *регіональні підсистеми* (компоненти планетарної); а вже структурними елементами цих регіональних виступають – *субрегіональні підсистеми*.

Так, М. Каплан особливим чином характеризує *глобальну* (планетарну) *систему «балансу сил»*, яка існувала з XVIII ст. до Другої світової війни; він визначив основні правила оптимальної дії країн-акторів цієї системи (де має бути не менше п'яти великих держав, щоб вона не перетворилась на біполярну). Кожна держава в системі мала керуватися такими вимогами:

- нарощувати силу, але по можливості віддавати перевагу переговорам, а не веденню бойових дій;
- краще вступати у війну, ніж втрачати шанс збільшувати силу;
- краще зупинити війну, ніж знищити велику державу (тобто виключити із системи основного актора), бо існують оптимальні розміри міждержавної спільноти; зокрема, європейські династичні режими вважали, що їхня протидія один одному має природні межі;
- перешкоджати будь-якій коаліції чи окремому актору, що прагнуть зайняти панівне становище в міжнародній системі;
- стримувати акторів, які застосовують наднаціональні принципи організації та поведінки;
- дозволяти переможеним або послабленим основним акторам посісти своє місце в міжнародній системі як партнерів і допомагати другорядним акторам підвищувати свій статус.

Наступна *глобальна* система, що склалася внаслідок Другої світової війни, була визначена М. Капланом як *«вільна біполярна система»*, де біполярність обмежувалась діями ООН та силою акторів, які залишалися нейтральними.

Щодо стабільності цієї системи вчений виділяє чотири правила:

- прагнути до посилення своїх можливостей порівняно з можливостями іншого блоку;
- краще воювати, ніж дозволити протилежному блоку посісти домінантне положення в системі;
- намагатися підпорядкувати цілі універсальних акторів своїй меті, а цілі ворожого блоку – меті універсальних акторів;
- прагнути до розширення свого блоку, але зберігати терпимість стосовно країн, що не приєдналися.

Таким чином, в евристичному аналізі М. Каплана біполярна система представлена більш небезпечною, оскільки характеризується прагненням обох сторін до світової експансії, передбачає постійну боротьбу між блоками – чи за збереження своїх позицій, чи за глобальний передел світу.

Дійсно, планетарна міжнародна система до 90-х рр. ХХ ст. характеризувалася наявністю двох головних конфліктних ліній – «осей», що розділяли, з одного боку, Захід і Схід (ідеологічне, політичне, військово-стратегічне протистояння), а з другого – Північ і Південь (високорозвинені країни «золотого мільярда» та відстала «світова периферія»). На думку політологів-міжнародників, існування планетарної системи, яка впливає на все міжнародне життя, стало політичною реальністю із самого початку глобального протистояння між СРСР і США після Другої світової війни. Нових істотних рис і формату міжнародна планетарна система набула з виникненням на політичній карті світу постколоніальних держав та їх посиленням як самостійних міжнародних акторів.

Проте, незважаючи на відносну цілісність, планетарна міжнародна система неминуче має певні деструкції й анклав, обумовлені тим, що деякі форми міжнародної взаємодії не вписуються в неї, маючи автономні характеристики. Це є наслідком особливого розвитку регіональних підсистем, як зазначали Ф. Брайяр і М.-Р. Джалілі, так званої «сукупності специфічних взаємодій, в основі яких лежить загальна географічна приналежність» [7, с. 87–88]. Вони прагнули виявити й описати чинники, що впливають на особливості цих взаємодій у панамериканській, європейській, африканській та азійських підсистемах (Південної та Південно-Східної Азії, Близького Сходу), у Карибській і частково західноєвропейських субрегіональних підсистемах.

Тому науковці розглядають як відносно самостійні *функціональні міжнародні підсистеми* – це фактично різноманітні види сталих міжнародних відносин: тобто системи економічної, політичної, військово-стратегічної, технологічної, гуманітарної взаємодії тощо. Регіональні аспекти взаємодії держав світу (як групові, так і двосторонні) формують *структурні підсисте-*

ми загальної міжнародної системи. Цей підхід є доречним, оскільки чітко визначає місце і ранжування цих підсистем у загальній системі міжнародних відносин і дозволяє не зводити її виключно до міждержавної системи.

Стосовно настання закономірних змін у міжнародній системі необхідно враховувати дію певних геополітичних детермінант, які обумовлюють її функціонування; стосовно цього наукою виявлені особливі важелі впливу. Наприклад, розвиток Південно-Східної Азії як субрегіональної підсистеми залежить від регіональних квазінаддержав – Японії (в аспекті економічної могутності) та Китаю (з погляду демографічного і промислового потенціалу); у Південноазіатському субрегіоні стан міжнародної системи визначається очевидним домінуванням Індії та її суперництвом з іншим «полюсом» системи – Пакистаном тощо [8, с. 505–545].

Відомий політолог-компаративіст Чарльз Ф. Ендрейн, здійснюючи порівняльний аналіз політичних систем різних регіонів світу, розглядав їх як спосіб «виробництва політик» і втілення в життя політичних рішень. Виходячи з цього, він виокремив базові типи політичних систем: 1) народна (племінна); 2) бюрократична авторитарна; 3) елітиська мобілізаційна; 4) узгоджувальна. Ці системи розрізняються головним чином за культурним, структурним і поведінковим параметрами, та, на думку Ч. Ф. Ендрейна, їх оцінка має становити сутність порівняльного аналізу [9, с. 19–26].

Народні (племінні) системи фактично є бездержавними соціальними спільнотами, де суспільно-політична дистанція між правителями і підданими є мізерно малою; їх регіональна локалізація в наш час має характер анклаву (наприклад, буття аборигенів Австралії та Океанії або дикунських племен Африки чи амазонської сельви Бразилії).

В *авторитарно-бюрократичній* системі держава здійснює суворий контроль за соціальними групами; матеріальні інтереси, моральні й політичні цінності різко відділені одне від одного; може панувати політичний традиціоналізм і клерикалізм. До цього типу системи переважно належали держави субрегіонів континентальної Азії та Близького Сходу, геополітично представлені: Китаєм ХІХ – початку ХХ ст.; Японією до середини ХХ ст.; постколоніальними Індією, Південною Кореєю, Тайванем, Сінгапуром до середини 1980-х рр.; більшістю монархій арабського світу.

Політичне керівництво *елітиських мобілізаційних* систем не прагне відділяти цілі, матеріальні інтереси (індустріалізація, електрифікація, ведення війни тощо) від ідеологічних цінностей; при цьому раціональним, світським завданням надається характер «священнодійства» через політичну міфологізацію. Влада еліти в мобілізаційній системі представлена сильною державою і чітко керує політичною діяльністю; соціальні групи виявляють лише фор-

мальну волю; між правителями і підлеглими пролягає велика політична дистанція. Ця система домінувала в різних геополітичних регіонах (СРСР, Китай, Монголія 50–90-х рр. XX ст., колишні Ірак, Іран і Афганістан; сучасні Куба, В'єтнам, КНДР, Пакистан).

Узгоджувальна система реалізує плюралістичну «модель» політики в геополітичних союзах демократичного світу (Євросоюз, Північноатлантичний блок); на цій основі країни Європи, США, Канада, Австралія, Японія (після Другої світової війни), Ізраїль, сучасні Індія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур та інші створили свої регіональні підсистеми. Державна влада тут обмежено контролює автономні соціальні групи; громадяни за власним рішенням активно беруть участь у політиці; лідери держав більш доступні та відкриті для соціуму. Диференціація матеріальних інтересів, моральних цінностей та політичних симпатій забезпечена повною секуляризацією політики; церква відділена від держави, а релігія від світської освіти на правовому і структурному рівні.

У парадигмі політичного реалізму була створена широко відома серед міжнародників і політологів типологія, що поділила міжнародні системи на біполярну, мультиполярну, рівноважну та імперську.

У міжнародній системі *імперського типу* панує одна наддержава, яка далеко випереджає решту всіх інших країн своєю сукупною потужністю (розміром території, рівнем озброєння, економічним потенціалом, запасом природних ресурсів тощо), унаслідок чого вона диктує головні тенденції світового розвитку. *Біполярна* міжнародна система, як зазначалось, характеризується пануванням двох наймогутніших держав або їхніх політичних блоків. Якщо ж інші держави зможуть досягти зіставної з ними потужності, то відбудеться зміна світової ситуації й міжнародна система неминуче трансформується на *мультиполярну*. Нарешті, у *рівноважній* системі (або системі «балансу сил») декілька великих держав, взаємно стримуючи надмірні претензії одна до одної, тривалий час зберігають відносно рівний вплив на еволюційний хід світових подій.

Крім охарактеризованих раніше реальних глобальних систем, М. Каплан спроектував чотири гіпотетичні системи (які могли б утворитися пізніше); у сукупності це складає його відому шестиелементну типологію [10].

Перший тип – «система одиничного вето», або *багатополярна* міжнародна система, де зростає чисельність акторів, які мають можливість блокувати систему, використовуючи засоби певного шантажу. Але кожна країна системи, маючи в арсеналі ядерну зброю, здатна здійснювати ядерне стримування, може надати опір подібному шантажу, яким би сильним не був міжнародний суб'єкт, що його вчиняє. Будь-яка держава здатна захистити себе від зовнішньої агресії.

Другий тип – це «система балансу сил», яка характеризується *мультиполярністю*. На думку М. Каплана, у її рамках повинно існувати не менше п'яти великих держав; якщо їх число буде меншим, то система неминуче трансформується на біполярну. Мультиполярна система також містить певні ризики (наприклад, поширення ядерної зброї, вирішення конфліктів між дрібними акторами, непередбачувані наслідки, до яких можуть привести зміни в союзах між великими державами).

Третій тип – «*гнучка біполярна система*», де співіснують актори-держави і новий тип суб'єктів – союзи та блоки держав, а також універсальні актори – міжнародні організації. Залежно від внутрішньої організації двох блоків, що створили гнучку біполярну систему, можливі декілька її варіантів. Система може бути значно ієрархізованою та авторитарною (із пануванням одного блоку), коли воля глави коаліції нав'язується її союзникам. І також вона може бути неієрархізованою, якщо стратегія блоку формується шляхом взаємних консультацій між суверенними державами, що є відносно автономними одна від одної.

Четвертий тип – «*жорстка біполярна система*». Для неї характерна така ж структурна конфігурація, що і в попередньої, але обидва блоки тут організовані суворо ієрархічним чином. У міжнародній системі жорсткої біполярності зникають неприєднані чи нейтральні держави, що існували в гнучкій біполярній системі. Універсальні актори відіграють досить обмежену роль і не спроможні тиснути на той або інший блок. Отже, прийняття рішень щодо застосування сукупної сили, ефективного регулювання конфліктів, формування стратегій і тактик дипломатичної поведінки здійснюються лише в межах обох полюсів.

П'ятий тип – «*універсальна міжнародна система*» фактично *конфедеративного* типу. Ця система передбачає значний ступінь політичної однорідності міжнародного середовища, базується на солідарності національних акторів-держав та переважному впливі так званого універсального актора – міжнародної організації, яка має право визначати статус держав і виділяти їм ресурси; їй належать широкі повноваження. Зокрема, це відповідає ситуації, коли за рахунок обмеження державних суверенітетів могла б істотно розширитися роль Організації Об'єднаних Націй (котра за цих умов володіла б винятковою компетенцією з урегулювання конфліктів і підтримки миру). Універсальна міжнародна система вимагає наявності добре розвинутої інтеграції в політичній, економічній та адміністративно-управлінській галузях. Міжнародні відносини функціонують на основі правил-норм, відповідальність за дотримання яких лежить саме на універсальному акторові.

Шостий тип – це «*міжнародна ієрархічна система*», яка по суті є «світовою державою». Національні суверенні держави всередині її структури поступово втрачають своє значення, стаючи ординарними територіальними одиницями; проте будь-які відцентрові тенденції з їх боку суворо присікаються.

Пізніше М. Каплан апріорі деталізував ці «моделі» у таких варіаціях:

– система *послабленої напруженості* (так званої розрядки), яка передбачає еволюцію наддержав (наприклад, лібералізацію СРСР і демократизацію зовнішньої політики США), що зробило б можливим обмеження озброєнь до мінімального рівня;

– *дуже вільна біполярна система*, де міг би зрости ступінь ядерної рівноваги, блоки ослабли і лише частково була поширена ядерна зброя;

– *«нестійка система блоків»*, у якій триватиме гонка озброєнь, а напруженість буде зростати;

– *система неповного поширення ядерної зброї*, що включає 15–20 країн. У ній ядерні потенціали наддержав не досягають рівня здатності для завдання першого удару, тому можливе виникнення коаліцій між наддержавами і малими ядерними країнами (але від цього ймовірність війни ще більше зростає).

Зрештою, у діяльнісній парадигмі, що є дуже популярною в політології, міжнародні системи класифікують (залежно від цілей аналізу) на *стабільні* та *нестабільні* (за С. Хоффманном – революційні); крім того, науковцями обґрунтовані *конфліктні* та *кооперативні*, *відкриті* та *закриті* різновиди міжнародних систем.

Висновок. Таким чином, різноманіття типологій доводить, що в будь-якому типі міжнародних систем домінують найбільш могутні держави (або їх союзи) та складається стійкий тип зовнішніх відносин між ними. Це означає, що загальною рисою більшості міжнародних систем є їх олігополістичний характер. Як свідчить сучасний дискурс у науці міжнародних відносин, «міжнародна система» постає надскладним аналітичним об'єктом, вона відбиває реальні зв'язки між існуючими державами, державно-організованими соціальними спільнотами та іншими міжнародними акторами, взаємодія яких проявляє очевидні ознаки системної організації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Easton D. A. Systems Analysis of Political Life / D. A. Easton. – New York, 1965. – 507 p.
2. Цыганков П. А. Политическая социология международных отношений : учебник / П. А. Цыганков. – М. : Радикс, 1994. – 209 с.
3. Huntzinger J. Introduction aux relations Internationales / J. Huntzinger. – Paris, 1987. – 190 p.
4. Aron R. Paix et Guerre entre les nations / R. Aron. – 2e éd. – Paris : Calmann-Lévy, 1984. – 406 p.
5. Енгибарян Р. В. Конституционное развитие в современном мире. Основные тенденции / Р. В. Енгибарян. – М. : Норма, 2007. – 496 с.

6. Loard E. Types of International Society / E. Loard. – New York, 1976.
7. Braillard Ph. Les relations internationales / Ph. Braillard, M.-R. Djalili. – Paris, 1990. – P. 87–88.
8. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / за заг. ред. В. Бакірова, М. Сазонова. – 2-ге вид., допов. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – 576 с.
9. Эндрейн Ч. Ф. Сравнительный анализ политических систем: эффективность осуществления политического курса и социальные преобразования / Ч. Ф. Эндрейн. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 320 с.
10. Kaplan M. System and Process in International Politics / M. Kaplan. – New York, 1957. – 299 p.

ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СИСТЕМ: СУЩНОСТЬ, ЗАКОНОМЕРНОСТИ, ТИПЫ

Герасина Л. Н.

В статье раскрывается сущность «международной системы» как социальной системы особого типа, которая имеет олигополистический характер, слабую институциональность и значительную политико-экономическую автономию элементов внутри целостности. Многообразие типов международных систем свидетельствует, что эта сверхсложная, глобальная политическая реальность имеет тенденцию к трансформациям под воздействием объективных факторов историко-политической эволюции. Доказано, что существование закономерностей развития международной системы позволяет рассматривать ее как результат принятия суверенными государствами в определенную историческую эпоху политического, экономического и идеологического «статус-кво» на международной арене.

***Ключевые слова:** международная система, глобальная политическая реальность, системный анализ, закономерности международных отношений, типологии международных систем.*

HISTORICAL AND POLITICAL EVOLUTION OF INTERNATIONAL SYSTEMS: ESSENCE, LAWS OF DEVELOPMENT, TYPES

Gerasina L. M.

In the article essence of the «international system» opens up as a frame of society of the special type, having character of oligopoly, weak institutes and considerable political and economic autonomy of internal elements of whole. In the modern

understanding already it is not possible to examine international relations exceptionally, as political. Approach of the systems determines the international phenomena, processes, subjects and events, as constantly interactive, such that always complex caused many factors and reasons.

A traditional historical paradigm utilizes a concept «international system» anymore for denotation of diplomatic relations between the states in a certain period of history in the separate regions of the world. In the paradigm of political realism M. Kaplan created conception: that beginning from a XVIII item the global systems which due to «balance of powers» kept the main quality – stability began in international relations to be formed, but also changed historically.

Approach of the systems allows to interpret essence of the international systems of contemporaneity through determination of them main features. The first, social feature of the international system is co-operations of people, which follow will, consciousness, certain identity, valued and political orientations in the actions. Second specific line – them weak institutes, absence of higher power, informal hierarchies and functions and «pluralism of sovereignties». Third, the spatial limits of the international systems carry conditional character Fourth, the kernel of the global international system of always is the system of intergovernmental relations, because international relations are mostly political. And fifth, is a degree of autonomy of nation-states it does not follow to absolutize in the system, because international relations are not only a competition of interests, conflicts but also interdependence of actors, especially at the terms of globalization.

Laws of development of the international system are the objective, proof repeated copulas, which objectively operate and show unity and dynamism of the international political phenomena of world evolution. Consider dependence of conduct of actors the general act of development of the international systems on structural descriptions of the system. Next conformity to the law is a law of equilibrium of the international systems, or law of «balance of powers», that allows in different epoches to keep relative stability of the system. Transformations in international relations characterize the action of law of dependence between polarization and stability of the international system. To our opinion, it follows to acknowledge operate a law from the specific of transition from one as an international system to other: by world wars, revolutions, restorations, conflicts and others like that.

Existence of laws of development of the international system allows to examine it as a result of acceptance the nation-states of political, economic and ideological «status quo» in the international arena.

The variety of the international systems during human civilization stimulated in a XX item development of scientific problem from the analysis of their types.

In a historical paradigm widespread is a selection of the traditional (primitive) and modernized political systems, both national and world format. On the basis of geopolitical criteria select the planetary international system and it regional systems (components of planetary); and the structural elements of regional is are sub-regional subsystems. So, widely known in the theory of political realism is created different types, which divided the international systems into bipolar, multiarctic, equivalent and empire.

M. Kaplan characterizes a specific and factors of stability of the global systems – planetary system of «balance of powers», that existed from a XVIII item, and «free bipolar system» which was folded in the world after II World war.

Politolog Ch. F. Endreyn carried out the comparative analysis of the political systems of the world regions, examining them as a method of «production politician» and introduction of political decisions. Selected the base types of the political systems: 1) folk (pedigree); 2) bureaucratic authoritarian; 3) elite mobilizational; 4) system of consent.

In the end, the different types of the international systems prove that the mightiest states (or their unions) prevail in any of them, between them there is a proof type of external relations, that a world oligopoly is.

Key words: *international system, global political reality, analysis of the systems, conformities to the law of international relations, different types of the international systems.*

